

УДК 372.48: 373.1(477)

В. С. Бугрій,
кандидат пед. наук, доцент,
Сумський державний педагогічний університет
ім. А. С. Макаренка

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ У ПРОЦЕСІ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

У статті проаналізовано можливості шкільного краєзнавства у гармонізації емоційного та інтелектуального розвитку учнів загальноосвітніх шкіл. З'ясовано, що через взаємодію з довкіллям у дітей відбувається процес формування наочного, конкретно-образного та абстрактного мислення.

Ключові слова: краєзнавча робота, загальноосвітня школа, розвиток учнів.

В статье проанализированы возможности школьного краеведения в гармонизации эмоционального и интеллектуального развития учеников общеобразовательных школ. Выяснено, что через взаимодействие с окружающей средой у детей происходит процесс формирования наглядного, конкретно-образного и абстрактного мышления.

Ключевые слова: краеведческая работа, общеобразовательная школа, развитие учеников.

In the article possibilities of school study of a particular region are analysed in harmonization of emotional and intellectual development of students of general schools. It was found out that through cooperating with an environment for children a forming process goes evident, concretely-vivid and abstract thought.

Key words: regional work, general school, development of students.

Краєзнавча діяльність розкриває широкі можливості для всебічного розвитку особистості. Залучення дітей до активних форм пізнання найближчого оточення відбувається з обов'язковим урахуванням їх розумових та фізичних інтересів. Завдяки багатогранності напрямків краєзнавчої роботи та способів її реалізації, створюються необхідні умови для задоволення різнобічних потреб підростаючого покоління.

Можливості краєзнавства в гармонізації інтелектуального та емоційного аспектів педагогічного процесу впливають як із його змісту, так і з форм, методів і засобів, пов'язаних з вивченням довкілля.

Педагогічні основи шкільного краєзнавства, методичні рекомендації щодо використання матеріалів рідного краю у процесі навчання різних предметів обґрунтовувалися із 60-х рр. XX ст. М. Лисенком, І. Наулком, П. Івановим. У подальшому різні аспекти застосування краєзнавства в історичній освіті розглядали М. Крачило, В. Корнєєв, М. Костриця, М. Янко. На сучасному етапі значний внесок у дослідження шкільного краєзнавства зробили Я. Верменич, О. Корнєєв, В. Мисан, В. Обозний, М. Соловей, О. Тімець та інші.

У той же час проблема ролі краєзнавства в розвитку мислення, теоретичного та емпіричного рівнів пізнання школярів не знайшла достатнього висвітлення в педагогічній літературі.

Мета статті – проаналізувати можливості шкільного краєзнавства в гармонізації емоційного та інтелектуального розвитку учнів загальноосвітніх шкіл.

Можливості краєзнавчої діяльності в гармонізації інтелектуального та емоційного чинників навчання школярів зумовлюються її психолого-педагогічними особливостями.

Так, домінування першої сигнальної системи в молодших школярів сприяє конкретно-образному характеру їх мислення. Тому в молодшій школі найближче оточення дає можливість не лише познайомити дітей з певними об'єктами, а й сформувати знання й уміння. На цю рису краєзнавчо-екскурсійної діяльності звертають увагу автори методичних рекомендацій «Екскурсії в природу в початковій школі. Підготовка та проведення»: «Основною навчальною метою уроку-екскурсії є пізнання об'єктів живої та неживої природи з різних боків за участю зорових і слухових аналізаторів дитини, її тактильних відчуттів, переносу на практику умінь користуватися приладдям для спостережень та досліджень, вироблення аналітико-синтетичних умінь, умінь переносити набуті на уроках природознавства знання на практику, установлювати причинно-наслідкові зв'язки в природі, навчання роботи за алгоритмом та чіткого виконання інструкцій тощо» [3, с. 6].

Краєзнавство дає можливість здійснювати навчання як через самостійне сприйняття предметів дітьми, так і під час їх спільної роботи з учителем. Приклад такої діяльності знаходимо у інших методичних рекомендаціях учителям – «Екскурсії в природу і практичні роботи на місцевості». Під час проведення екскурсії «Умови існування тварин і рослин даної місцевості» у 5 класі, учитель спочатку дає коротку довідку про лікарські рослини, які занесені до Червоної книги. Далі він демонструє рослини з гербарію і пропонує розпізнати їх на місцевості. Кожна група учнів проводить опис рослин на конкретній ділянці. Знайшовши лікарську рослину (грицики, подорожник, звіробій, безсмертник), учитель розповідає про її властивості, використання людиною [2, с. 13].

Отже, завдяки вивченню рідного краю, відбувається перехід від наочного, конкретно-образного мислення до абстрактного. Український дослідник М. Крачило зазначає, що основне призначення туристично-краєзнавчої роботи саме в тому і полягає, «щоб пов'язати чуттєве сприйняття з абстрактною думкою. Коли діти вивчають, наприклад, яр або досліджують джерело і безпосередньо бачать об'єкти, що вивчаються, можуть протягом певного часу спостерігати за руйнівною дією води й заглибленням у яру, то вони можуть установити чинники, які сприяють утворенню яру. На основі власних спостережень діти роблять відповідні висновки та узагальнення» [4, с. 7].

Краєзнавчий матеріал дає широкі можливості для реалізації переходу від конкретно-образного до

абстрактного мислення шляхом органічного поєднання екскурсій з класно-урочною системою. У вже згаданій праці «Екскурсії в природу і практичні роботи на місцевості» дається приклад опрацювання теми «Вивчення взаємодії компонентів природи в місцевому природно-територіальному комплексі» (7 клас). За межами шкільної аудиторії учні виконують такі завдання: опис компонентів природи в даній місцевості: а) рельєф (показати, у якому напрямку йде зниження рельєфу); б) погода (провести спостереження за погодою: температура, хмарність, опади, вітер, атмосферний тиск виміряти приладами та візуально). Такі завдання мають дати можливість дітям збагнути різницю в компонентах природи: у мікрокліматі, рослинності, тваринному світі. Загальний підсумок роботи на місцевості проводиться на уроці під керівництвом учителя: учні роблять висновки про зміни висоти рельєфу протягом року, про залежність погоди, стану рослинності, водойми від висоти Сонця [2, с. 20].

Крім того, краєзнавство сприяє формуванню найвищої форми пізнання, коли об'єкти засвоюються не лише на емоційному чи абстрактному рівні, а й усвідомлюються в ході соціальної практики.

Видатний український педагог В. Сухомлинський звертав увагу на соціально-розвивальний характер краєзнавчої роботи, який виявляється у стимулюванні окремих здібностей і якостей особистості: «Від багатства стосунків з навколишнім світом, насамперед від характеру праці й суспільного життя залежить розвиток природжених задатків, як передумов індивідуальних нахилів особистості, розвитку її здібностей, талантів» [5, с. 233].

Краса рідного краю, із якою діти стикаються у ході краєзнавчої роботи, дає потужний емоційний заряд, а він, у свою чергу, стимулює інтелектуальну активність. В. Сухомлинський уважав основою гармонійного розвитку особистості саме її здатність емоційно-позитивно реагувати на досконалість природи: «Таке відчуття краси природи, захоплення нею – джерело радості буття і розуміння цінностей життя. Якщо це джерело мізерне, не може бути й мови про повноцінний всебічний розвиток» [5, с. 179].

Завдяки краєзнавству відбувається залучення дітей до різних видів діяльності, які сприяють розвитку в школярів усього комплексу пізнавальних процесів. М. Крачило, залежно від спрямованості, змісту й характеру пізнавальних операцій, поділяє туристично-краєзнавчу роботу на такі види: пізнавальну, дослідницьку, практичну (прикладну).

Пізнавальна діяльність учнів пов'язана із спостереженням навколишнього середовища. Характерною особливістю цього виду туристично-краєзнавчої роботи є те, що в її процесі учні здобувають знання про довкілля.

Дослідницька діяльність передбачає не пасивне спостереження, а різноманітну активну роботу. Це науковий пошук, відкриття раніше невідомих фактів. У дослідницькій діяльності особливо яскраво виявляється активність учнів, уміння їх самостійно здобувати знання. Творчий пошук ведеться на високому рівні пізнавальної, практичної ініціативи, активності та емоційного настрою, що створює сприятливі передумови для розвитку високих моральних якостей особистості. Кожний учасник подорожі, експедиції або екскурсії під керівництвом учителя може проводити спостереження та елементарні наукові дослідження. Це підвищує увагу учнів до об'єктів дослідження, сприяє активізації розумової діяльності дітей.

Практична (прикладна) діяльність виникає і розвивається під впливом цілеспрямованого дослідницького пошуку. Вона формує активне ставлення до навколишньої дійсності, перетворює здобуті в процесі пошуку знання на переконання, а здобуті результати ставить на службу практиці державного будівництва. У процесі практичної діяльності завдяки єдності емоційних і прикладних чинників інтенсивно формується світогляд [4, с. 21].

Наприклад, учитель історії із Дніпропетровщини М. Шеремет звертає увагу на комплексний характер краєзнавчих знань: соціально-політичних, економічних, демографічних тощо. Це орієнтує вчителя не на ізольований, а на комплексний характер використання краєзнавчого матеріалу – поєднання історичного, географічного, літературного та інших напрямків. Комплексне використання краєзнавчого матеріалу передбачає необхідність міжпредметних зв'язків, за допомогою яких активізується пізнавальна діяльність учнів [6, с. 55].

Важливим є і те, що різнобічні способи залучення дітей до діяльності, які пропонує краєзнавство, відповідають їх інтересам, віковим особливостям і здібностям. Підтвердження цього спостерігаємо під час проведення масових загальношкільних заходів. Наприклад, проведення «Дня туриста-краєзнавця» у Скадовській ЗОШ № 3 Херсонської області передбачає участь команд 5-8 класів (по 12 учнів, із них не менше 3 дівчат), а старшокласники виступають у ролі інструкторів-наставників. Програма «Дня туриста-краєзнавця» дає можливість дітям всебічно виявити себе, оскільки включає спортивне орієнтування на місцевості; організацію туристського побуту, конкурс краєзнавців, конкурс художньої самодіяльності (туристська та бардівська пісня), конкурс «Основи медичних знань», ігри на галявині [1, с. 16].

Отже, краєзнавча робота має значні можливості в гармонізації розвитку учнів загальноосвітніх шкіл. Це зумовлюється тим, що матеріали рідного краю володіють потужним емоційним потенціалом, а він, у свою чергу, стимулює інтелектуальну активність дітей. У результаті відбувається процес формування наочного, конкретно-образного мислення та перехід від нього до абстрактного. Завдяки краєзнавству забезпечується органічне поєднання екскурсійної та класно-урочної форм навчання. Через взаємодію з довкіллям діти залучаються до різних видів діяльності, які відповідають їх інтересам, віковим особливостям і здібностям та сприяють емоційному й інтелектуальному розвитку школярів.

Проблема вивчення ролі краєзнавства в умовах адаптації освітнього процесу до потреб та інтересів особистості вимагає подальших досліджень.

Література

1. Адзима Т. День туриста-краєзнавця / Т. Адзима, І. Беглецова // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2007. – № 35.

– С. 16–20.

2. Белікова Н. Експерсії в природу і практичні роботи на місцевості (методичні рекомендації для вчителів географії і керівників краєзнавчих гуртків) / Н. Белікова, Е. Ковалевич, М. Стрижак // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. – № 45. – С. 12–23.

3. Експерсії в природу в початковій школі. Підготовка та проведення: [метод. посібн. для вчит. поч. школи, вчит. географії та керівн. гуртків краєзнавчого напр.]; за ред. Р. О. Романчук. – Запоріжжя : ЛПДС, 2007. – 80 с.

4. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм: [навч. посібн.] / М. П. Крачило. – К. : Вища школа, 1994. – 191 с.

5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 7 – 654 с.

6. Шеремет М. О. Краєзнавчий матеріал на уроках історії України / М. О. Шеремет // Історія в школі. – 2001. – № 11 – 12. – С. 55 – 58.